

Εβραϊκή ιδιαιτερότητα, σωματικότητα και συγγραφικές στρατηγικές στις κοινωνικές επιστήμες

Με αφορμή ένα μικρό κείμενο της Ανριέτ Ασσέ *

Ανριέτ Ασσέο, «Από το μέλι στις στάχτες... Τι απέγιναν οι εβδομήντα χιλιάδες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης;» στο Ανριέτ Ασσέο, *ΤΙ ΑΠΕΓΙΝΑΝ ΟΙ ΕΒΔΟΜΗΝΤΑ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ*; Έλι Βίτζελ-Χόρχε Σεμπρούν, *Η ΣΙΩΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΒΑΣΤΑΧΤΗ*, μετάφρ. Ρίκα Μπενβενίστε και Βασίλης Τομανάς αντίστοιχα, εκδόσεις Νησίδες, Σκόπελος 1997.

Παναγής Παναγιωτόπουλος

ΣΤΙΣ ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ μέριμνες από τις οποίες εξαρτάται η δραστηριότητα ενός κοινωνικού επιστήμονα προστέθηκε τα τελευταία χρόνια και το καθήκον να παρουσιάζει βιβλία. Παρουσίαση βιβλίων που βεβαίως δεν ταυτίζεται με την παραδοσιακή γραπτή κριτική βιβλίων. Υποψιάζομαι ότι οι απορίες που ενέχει η ίδια η ιδέα αλλά και η δραστηριότητα της δημόσιας παρουσίασης επιστημονικών ή και άλλων πονημάτων, αφορά εκτός από τον υποφαινόμενο και πολύ πιο έμπειρους αναγνώστες. Διότι απόψε, και κάθε φορά που παρουσιάζονται βιβλία σ' αυτή την πόλη, ομιλεί αναγνώστης και ακούν, ενίοτε μάλιστα αντιδρούν, αναγνώστες ή οιονεί αναγνώστες. Οι ίδιοι οι συγγραφείς δικαίως απαλλάσσονται από την παρουσίαση του έργου τους. Η υλικότητα του βιβλίου τους είναι ήδη αρκετή. Ενδεχομένως να έπρεπε να είναι αρκετή και για μας, δηλαδή για τους αναγνώστες: η παρουσία του κειμένου ίσως να διαλύει την πράξη της παρουσίασης. Αν αυτή η παρατήρηση διαθέτει αλήθεια, τότε τι απομένει σε εμάς, στους αναγνώστες, και ειδικότερα σ' εμάς τους αναγνώστες που καλούμαστε να μιλήσουμε για την ανάγνωσή μας; Απομένουν τρεις τουλάχιστον επιλογές. 1. Να σκεφτούμε πάνω στο έργο που καλούμαστε να παρουσιάσουμε μέσω των προβλημάτων που θέτει η ίδια η έννοια της παρουσίασης. 2. Να προσπαθήσουμε να εξαγάγουμε κοινωνιολογικές απαντήσεις για τον πληθωρισμό των παρουσιάσεων βιβλίων σε σχέση με τις αναδιατάξεις των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα σήμερα. 3. Να δικαιώσουμε τα τρωτά της παρουσίασης πείθοντας άλλους αναγνώστες για την σημασία του έργου που επιλέγουμε να παρουσιάσουμε.

Νομίζω ότι η τρίτη επιλογή η οποία είναι και η μόνη αξιοπρεπής συνεπάγεται και συμπεκνώνει τις δύο πρώτες.

Ας έρθουμε όμως τώρα στο ίδιο το κείμενο που μας ενδιαφέρει. Πρόκειται για ένα μικρό, πολύ μικρό άρθρο, της Ανριέτ Ασσέο που δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στο γαλλικό περιοδικό *Les Temps Modernes* το 1977 και που εξέδωσαν οι σκοπελίτικες εκδόσεις Νησίδες, επιμελήθηκε ο Βασίλης Τομανάς και μετέφρασε αριστοτεχνικά η Ρίκα Μπενβενίστε. Ο πλήρης τίτλος του κειμένου είναι «Από το μέλι στις στάχτες. Τι απέγιναν οι 70.000 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης;» Η συγγραφέας όπως αναφέρει και το βιογραφικό σημείωμα που βρίσκεται στο τέλος της έκδοσης «γεννήθηκε στο Παρίσι το 1947, από γονείς που είχαν μεταναστεύσει από τη Θεσσαλονίκη στη Γαλλία πριν από τον πόλεμο. Είναι ιστορικός από τους ελάχιστους ειδικούς στην Ιστορία των Τσιγγάνων στη Γαλλία» και αρκετά άλλα.

Το κείμενο της Ασσέο δεν ξεπερνά τις 25 σελίδες, δεν έχει παραπομπές και πρέπει να ομολογήσω ότι είναι ένα κείμενο που σήμερα, και για ορισμένους από εμάς που το 1977 ήμασταν παιδιά και δεν έχουμε συνηθίσει τη συνάρθρωση της πολεμικής-πολιτικής γλώσσας εκείνης της εποχής με τους κανόνες της επιστημονικής γραφής, το κείμενο αυτό μοιάζει λίγο περιεργό. Ούτε καν 25 σελίδες, χωρίς παραπομπές, που συνδυάζουν την ευφυΐα της γλώσσας και όχι το ταλέντο, με την υπενθύμιση της σημασίας του σώματος μέσα στην ιστορία και όχι με την επίκληση μίας γραφής από την ψυχή ή την καρδιά, με την αξία αλήθειας της επιστήμης αλλά και ενάντια στον ακαδημαϊκό κοφορμισμό.

Αν ζούσαμε άλλοτε, και όχι αλλού, θα μπορούσαμε να προβούμε σε μία δημόσια ανάγνωση αυτού του μικρού κειμένου. Αλλά αυτό αποκλείεται απόψε. Ας μου επιτραπεί να διαβάσω τουλάχιστον ένα τμήμα από τον πρόλογο που έγραψε η Ανριέτ Ασσέο για την παρουσία ελληνική έκδοσης. Ο πρόλογος τιτλοφορείται *Το δικαίωμα στην αδιαφορία*. «Είναι αλήθεια λέει η συγγραφέας ότι η ιστορία φωτίζει παράξενα το πεπρωμένο του εβραϊκού λαού. Φταίμε άραγε εμείς γι' αυτό; Δεν διεκδικούμε ούτε ξεχωριστή μεταχείριση, ούτε δικαίωμα στη διαφορά. Διότι, ξέρουμε καλύτερα από τον καθένα, ότι τα γκέτο καθησυχάζουν μόνον εκείνους που δεν ζουν μέσα σ' αυτά, ότι τα γκέτο δεν προφυλάσσουν ένα λαό. Οι επιμέρους αξίες επιζούν μονάχα όταν καταφέρνουν ν' αναδειχθούν σε οικογενειακές αξίες. Ναι, λοιπόν! Οι άνθρωποι μοιάζουν μεταξύ τους, όχι επειδή τρώνε ή επειδή ντύνονται κάπως, όχι επειδή κάπως αναπαράγονται και πεθαίνουν, αλλά επειδή, παντού στον κόσμο, φοβούνται, πεινάνε και διψάνε, σκέφτονται και υποφέρουν, αναρωτιούνται, κινούνται και γελάνε. Μην διαβάσετε το παρακάτω κείμενο σαν νοσταλγική αναφορά, που βρίσκεται στο μεταίχμιο της ανθρωπολογίας και του ασυνειδήτου – που είναι τόσο του συμμού. Μην μας ανάγετε σε φολκλόρ. Αν κάτι τέτοιο ζητάτε, τότε προτιμώ από ένα τέτοιο πάγωμα τον αντιστημιτισμό, που μας εξαναγκάζει ν' αντιδράσουμε. Αν μιλώ για τα λίγα που νομίζω πως γνωρίζω για τη Θεσσαλονίκη, δεν το κάνω επειδή νοσταλγώ μία κάποια χρυσή εποχή της προβιομηχανικής οικολογίας. Σίγουρα, αυτές οι πόλεις της Ανατολής δεν ήταν τόσο άθλιες όσο τα γκέτο της κεντρικής Ευρώπης, αλλά και εκεί η ζωή ήταν σκληρή. Ρωτήστε τους απογόνους – αν υπάρχουν – των καπνεργατών ή των χαμάληδων του λιμανιού, που έλιωναν κάτω από τον ήλιο ή πάγωναν στο λιμάνι που θέριζε ο βαρδάρης, εκείνους που δούλευαν δεκάξι με δεκαοχτώ ώρες τη μέρα

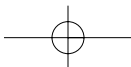
στο εργοστάσιο, εκείνους που από παιδιά τους έλιωνε η φυματίωση. Δεν λυπάμαι που δεν γνώρισα τις θειάδες και τις εξαδέλφες μου, επειδή φορούσαν κόφια, επειδή μαγείρευαν ανατολίτικα φαγητά, επειδή ήταν φιλόξενες ή επειδή είχαν κάτι το μεγαλοπρεπές, λυπάμαι επειδή τις δολοφόνησαν. Αν οι οικογένειές μας ζούσαν, θα πνίγονταν σε ανούσιους γάμους με προγραμματισμένο διαιτολόγιο και τότε δεν θα είχα τίποτα να πω για λόγους τους».

Αλλά ας προσπαθήσουμε να διεισδύσουμε στον πυρήνα του επιχειρήματος που άρρητα αρθρώνει η Ασσέο, όπως αυτό συμβαίνει σε όλα τα μεγάλα κείμενα που μας σηματοδούν, ας προσπαθήσουμε δηλαδή με λίγα δικά μας λόγια να το ανασυστήσουμε, να το ιδιοποιηθούμε ο καθένας με αναγκαστικό ή καταναγκαστικό κριτήριο την ίδια την ιδιοτέλειά του. Από εκεί και πέρα αν οι ιδιοτέλειές μας μοιάζουν μεταξύ τους ή συγκλίνουν τότε τόσο το καλύτερο για τη σχέση πολιτικής και επιστήμης. Η δική μου αναγνωστική ιδιοτέλεια και ευθύνη γι' αυτό το κείμενο της Ανριέτ Ασσέο ξεκινά από την επιθυμία μιας ευρύτερης, κοινής ιδιοτέλειας: αυτό που παλιότερα ονομάζαμε στράτευση. Πιο συγκεκριμένα, η Ανριέτ Ασσέο πετυχαίνει τουλάχιστον τρεις άθλους, πολιτικούς, γνωστικούς, τελικά τρεις ηθικούς άθλους. Τους απαριθμώ κατ' αρχήν και στη συνέχεια θα προσπαθήσω να αναφερθώ κάπως πιο αναλυτικά σε αυτούς και βέβαια να δικαιώσω τον χαρακτηρισμό του άθλου. 1. Η συγγραφέας ακυρώνει αμετάκλητα τις στρατηγικές αμφισβήτησης του ολοκαυτώματος των εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. 2. Μιλάει για μία ιδιαίτερη εθνοπολιτισμική ομάδα, τους εβραίους της Θεσσαλονίκης χωρίς να ανάγει ποτέ την *ιδιαιτερότητα σε ετερότητα*, μιλάει για τις αποσιωπησεις της ιστορίας αυτής της κοινότητας χωρίς να αξιοδοτεί ή να φетиχοποιεί κατ' οποιόδήποτε τρόπο αυτά τα χαρακτηριστικά. Αποκλείει συνάμα κάθε χρήση που θα διολίσθαινε στην κατεύθυνση του πολιτισμικού παραδείγματος για τη μελέτη των ταυτοτήτων. Με άλλα λόγια η Ασσέο μιλώντας για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης δεν απεκδύεται τα οικογενειακά προτάγματα και ουσιαστικά εξακολουθεί να μεριμνά για την κοινωνία και την κοινωνική σύγκρουση. 3. Η συγγραφέας μας παρέχει τα υλικά μίας υπόγειας θεμελίωσης, εξ άλλου όλες οι θεμελιώσεις είναι υπόγειες, μίας δημιουργικής στρατηγικής συγγραφής στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Στρατηγική που μπορεί να λειτουργήσει και ως διαφυγή από τον επανακάπτοντα - ειδικά στην Ελλάδα - επιστημονισμό και τη

σοβαροφάνεια, από τη νεο-θετικιστική αξία της επιστημονικής αρτιότητας που τείνει να δομήσει αντίστοιχα την κοινωνιολογική, ιστοριογραφική, ανθρωπολογική κ.ο.κ. συγγραφική παραγωγή.

Πώς τα καταφέρνει όλα αυτά η Ανριέτ Ασσέο σε ένα τόσο μικρό κείμενο χωρίς παραπομπές; Νομίζω ότι το κεντρικό εννοιολογικό σύμπαν που επικαλείται είναι ένας μινιμαλιστικός, οριακά ανθρωπολογικός υλισμός. Ένας υλισμός που είναι μινιμαλιστικός στο μέτρο που αναφέρεται στο ελάχιστο μα υποχρεωτικό υπόστρωμα οποιασδήποτε εμπειρίας, σχέσης, σύγκρουσης και συλλογισμού. Η Ανριέτ Ασσέο αναφέρει στο σώμα, συνεισφέρει στα σώματα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Πιο συγκεκριμένα χωρίς να δεσμεύεται από την βιωμένη εμπειρία της Θεσσαλονίκης πριν τον πόλεμο, συνεισφέρει από την υποχρέωση μιας αναπαραστατικής συνέπειας, εγκαθιστά τα σώματα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Μιλώντας σκωπτικά γι' αυτούς, και για τους Έλληνες, ξεφεύγει από τα ιδεολογήματα της αρμονικής συνύπαρξης των δύο κοινότητων. Μιλάει για τα σώματα των Εβραίων περιγράφοντας κατά προτεραιότητα δύο στοιχειώδεις βιο-σωματικές λειτουργίες. Την διατροφή και την αφοδευση. Παραθέτω σκόρπια: «Οι εβραίοι μου δεν είχαν κρίσεις ταυτότητας, μονάχα κωλικούς» [...] Η σεφαραδίτικη μαγειρική υπήρχε. [...] Ήταν παρηγορητική, λίγο διεστραμμένη, δυσκολοχώνευτη, σαν οδάλισκη που δίνεται σαν να μην θέλει. Μπορέκι, που λιώνει στο στόμα... Σ' εμάς η ζύμη είναι τεντωμένη, τρέμει σαν το δέρμα του μικρού πουλιού. Μπορέκι παιδικό και λεπτοκαμωμένο... [...] Το χάσμα των δύο κοινότητων, της εβραϊκής και της ελληνικής ήταν βαθύ. Δεν μιλούσαν γι' αυτό, το μυρίζονταν, έβγαине από τα σπλάχνα αλλά δεν ήταν άοσμο. Οι Έλληνες υπέφεραν από κωλικούς, οι Εβραίοι από δυσκοιλιότητα. [...] Εντερικό τράντζιτο και Οριάν εξπρές, οι δύο μαστοί του λαού μου. [...] Τις τουαλέτες τις φρόντιζε ένας αφέντης της λεκάνης αλλά τούκα. Ύστατος βουσιεύς, κυβερνούσε ως ορκισμένος δεσπότης, έχοντας συνειδηση πως ήταν ο διακανονιστής των θεμελιωδών πράξεων. Περισσότερο και απ' ότι στο φλιτζανάκι του καφέ, διάβαζε εκεί τη γελοία μοίρα του καθενός. Τον είχε εγκαταλείψει η γυναίκα του; Μικρό μοναχικό σκατό. Έφαγε πολλά σύκα; Μία μάζα κεντημένη με μικρούς ημιδιαφανείς σπόρους. Παραήπιε βυσινάδα; Τσίρλα πλαδαρή χωρίς μάζα». Γιατί όμως τέτοιες περιγραφές; Για δύο λόγους. Πρώτον για να διαρρηχθεί η αξία της εβραϊκής διαφοράς και να μειωθεί όσο γίνεται ο οριενταλιστικός εγκλωβισμός του

θέματος. Οι Εβραίοι είναι όντως διαφορετικοί από τους Έλληνες, στον τρόπο που τρώνε και που αφοδεύουν αλλά, όπως και οι Έλληνες, αφοδεύουν και τρώνε. Άρα λοιπόν η μοναδική αξία αυτών των Εβραίων, ο μοναδικός λόγος για τον οποίο αξίζει οριακά κανείς να μιλάει ειδικά γι' αυτούς, είναι ότι ήταν και αυτοί σώματα. Στοιχειωδώς αλλά και επαρκώς όμοια με τα άλλα σώματα. Δεύτερον, η ανάδειξη της σωματικότητας μέσω αυτών των περιγραφών σε συνδυασμό με το ερώτημα του τίτλου του κειμένου δηλαδή «Τι απέγιναν οι 70.000 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης;», απαντά καταλυτικά στις προσπάθειες αναθεώρησης της ιστορίας και συγκεκριμένα στην επιχείρηση άρνησης του μαζικού αφανισμού των Εβραίων και άλλων πληθυσμών της Ευρώπης. Εφόσον τα σώματα των Εβραίων υπάρχουν και λειτουργούν, η έκλειψή τους σήμερα ισούται με την απόδειξη της θανάτωσης τους. Πρόκειται για μία άσκηση τυπικής λογικής η οποία όμως αντιστέκεται από το 1977 ήδη στις ανέξοδες, άρα ισχυρές, ιστοπεδωτικές αφηγήσεις του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου που εκπορεύονται από το αναθεωρητικό κίνημα. Σημειώνω ότι το κείμενο της Ανριέτ Ασσέο γράφτηκε εν είδει απάντησης στα πρώτα σκιρτήματα των αρνητών της γενοκτονίας των Εβραίων. Η αξία της αφηγηματικής στρατηγικής που εμφανίζεται στο κείμενο της Ασσέο επεκτείνεται αν σκεφτούμε ότι ενώ μιλά για την εβραϊκή διαφορά, περιγράφει αυτά που ξεχώριζαν τους Εβραίους από τους Έλληνες, ιχνυλατεί τα ήθη και έθιμα ενός λαού, αρνείται πεισματικά να υποπέσει σε δύο εξαιρετικά καλά στημένες παγίδες. Η πρώτη είναι η παγίδα μίας διαδικασίας που στο πλαίσιο της έκπτωσης των μεγάλων διαλεκτικών διακυβευμάτων κατασκευάζει και υποστασιοποιεί την εθνοπολιτισμική διαφορά, ενίοτε μάλιστα και την φυλετική, αφήνοντας κατά μέρος την μέριμνα για την κοινωνία. Η δεύτερη παγίδα που αποφεύγει η συγγραφέας είναι η ειδικότερη αξιοδότηση της εβραϊκής ταυτότητας. Αυτή που συχνά ασυνειδήτητα επιβάλλει για τον εβραϊσμό και τη γενοκτονία μυστικίζουσες δεσμεύσεις, οντολογίζουσες θεωρήσεις σαν κι αυτές που ανάγουν την εβραϊκή ιδιαιτερότητα σε μία καταγωγική λογική, αυτή ακριβώς του περιούσιου λαού. Η Ασσέο μέσα από τη σωματοποίηση του προβλήματος της γενοκτονίας, μέσα από αυτό το βιολογικό μινιμαλισμό εστιάζει την εβραϊκή διαφορά αποκλειστικά και μόνον στο γεγονός του αφανισμού. Η Ασσέο απομαγεύει την ετερότητα, δείχνοντας απλώς ότι η ιδιαιτερότητα των Εβραίων έγκειται στη γενοκτονία. Και ότι αν το αντίστροφο ισχύει, ότι δηλαδή η γενοκτονία έγκειται στην ιδιαιτερότητα των Εβραίων, αυτό δεν πρέπει να αποτελεί το κέντρο του προβληματισμού διότι με τον

έναν ή τον άλλο τρόπο οδηγεί λογικά, εκ νέου, στη γενοκτονία. Τελικά η Ασσόε αμφισβητεί την ευκολία με την οποία ορισμένοι νομίζουν ότι μπορούν να χειριστούν τη διαφορά χωρίς να μολύνονται από τον ύπουλο ιό της ιερράρχησης των διαφορετικών.

Υπήρχαν σώματα, εβραϊκά σώματα, άνθρωποι που ζούσαν μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες, αυτοί δεν υπάρχουν πια επειδή δολοφονήθηκαν συνειδητά και μαζικά. Και οφείλουμε να κρατήσουμε άσβεστη τη μνήμη τους γι' αυτό το λόγο πρωτίτως. Και οφείλουμε να απαντούμε έξυπνα σε όσους, πατώντας πάνω στις εκπτώση των μεγάλων αντιπαραθέσεων, αφιγήσεων, οραμάτων, σε όσους πατούν σε μία δήθεν ανακωχή των διπολισμών, μιλούν αλλιώς. Σε όσους αναθεωρούν όχι μόνον αξίες αλλά και τα ιδιότελη μυθοπλάσματα του μεταπολεμικού κόσμου, τα ιδεολογήματά μας που αν και λαθεμένα έσπερναν αλήθειες στο κοινωνικό σώμα των δυτικοευρωπαϊκών σχηματισμών.

Το αντιφασιστικό ιδεολόγημα που κατίσχυσε στην Ευρώπη μετά την ήττα του ναζισμού-φασισμού μπορεί να έμπαζε από παντού, αλλά λειτουργούσε ευεργετικά. Επιτρέψτε μου εδώ μία παρέκβαση. Στο βιβλίο, εκτός από το κείμενο της Ασσόε, περιλαμβάνεται και μία συζήτηση μεταξύ δύο σημαντικών επιζώντων των γερμανικών στρατοπέδων, του Έλι Βήτζελ και του Χόρχε Σεμπρούν. Εκεί συζητώντας για τα προβλήματα της μνήμης της γενοκτονίας αλλά και του ναζιστικού εγκλεισμού ευρύτερα, συμφωνούν ότι δεν μπορούμε να συγκρίνουμε το Άουσβιτς με οτιδήποτε άλλο, παλαιότερο ή σημερινό. Ο Σεμπρούν ασκεί μάλιστα σφοδρή κριτική στο σύνθημα του Μάη του 1968 που έλεγε CRS-SS, που παρομοίαζε δηλαδή τις μονάδες καταστολής της γαλλικής αστυνομίας με τα SS.

Το ιδεολόγημα μπάζει πράγματι, αλλά ποια άλλη μνήμη των SS θα μπορούσε να υπάρχει εκτός από αυτή τη χρηστική, πολιτική αξιοποίησή της. Το σύνθημα αυτό σήμαινε απλά ότι δεν μπορείς να είσαι φασίστας, ότι δεν σε παίρνει να είσαι φασίστας, ότι ηγεμονεύουν οι άλλοι. Εμείς. Οι επιβεβλημένες γιορτές για την επέτειο του Πολυτεχνείου στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1980 μπορεί να αντανakλούσαν μία πλασματική ηγεμονία της αριστεράς, αλλά συνθετοποιώντας τις ιδεολογικές ορίζουσες απέτρεπαν όσα σήμερα φοβόμαστε και βλέπουμε. Γι' αυτά μας μιλάει νομίζω η Ανριέτ Ασσόε όταν μας περιγράφει το εβραϊκό έντερο.

Και εδώ έγκειται και ο μεθοδολογικός άθλος. Πόσο εύκολο είναι σήμερα να μιλάς τόσο άμεσα για μία εμπειρία που δεν έζησες όταν αξιώνεις εγκυρότητα, όπως το κάνει η Ασσόε; Πόσο εύκολο σήμερα είναι να γράφεις κάνοντας σφάλματα, λάθη;

Πόσο δημιουργικό είναι σήμερα το λάθος μέσα σε μία κοινωνιολογική, ιστορική, πολιτειολογική κ.ο.κ μελέτη;

Πού οδηγούν οι συγγραφικές πρακτικές που δεν δεσμεύονται παρά μόνο από τις αξιώσεις της ακαδημαϊκής εγκυρότητας; Σε αυτά δεν απαντάει η συγγραφέας, εξ άλλου ο δικός της στόχος είναι οι αναθεωρητές της ιστορίας μας.

Ίσως όμως να μπορούμε εμείς, οι αναγνώστες, να απαντήσουμε. Χορτασμένοι από άρτια κείμενα, από αναλυτική ηπιότητα, βέβαιοι για την αξία αλλά και την περατότητα των κριτηρίων επιστημονικότητας που πρέπει να διέπουν τον επιστημονικό λόγο, διψάμε για κείμενα που να λένε κάτι, να λένε κάτι που δεν θα είναι αναγκαστικά καινούριο ή σοφό, αλλά τουλάχιστον κάτι ενδιαφέρον. Ενδιαφέρον, ίσως και περιέργο, όσο είναι αυτό το μικρό κείμενο χωρίς παραπομπές.

* Το κείμενο αυτό διαβάστηκε σε εκδήλωση της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού στις 12 Μαΐου 1998, στη Στοά του βιβλίου, στην Αθήνα.

Σία Αναγνωστοπούλου,

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ, 19ος ΑΙΩΝΑΣ-1919.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ.

ΑΠΟ ΤΟ ΜΙΜΕΤ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ

ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΘΝΟΣ,

εκδ. Ελληνικά Γράμματα,

Αθήνα 1997, 730 σελ.

Χ. Εξερτζόγλου